

6. fejezet.

Tanárok.

(Beiktatás, marasztás, fizetés, szolgálati utasítás, eskü.)

A tanárokat kezdettől fogva nagy ünnepséggel iktatták hivatalukba. A Fasc.-okban (I. 50.) első ízben 1626 márc. 26-áról olvassuk, hogy Tordai Jánost nagy pompával ajánlják a szenátorok és a tiszt. lelkészek a diákok és gyerekek jelenlétében lektornak. Beszédet tartott erről a tételről: *Nosce te ipsum*. Ez a beiktatás mindvégig megtartott szokás volt, melyet lehetőleg sohasem mellőztek. A sok beiktatásból csupán Várfalvi Pálfi Zsigmondét emeljük ki, mint amelyet különös ünnepséggel tartottak 1702 jan. 14-én (Fasc. III. 92.). Jan. 12—13-án voltak az első félévi vizsgálatok. 14-én Pálfi köszöntött be. Értekezésének címe: *De regimine vitae hominis*. A hallgatóság száma minden rendből nagyobb volt 300-nál. Hat diák mint Graecia, Germania, Latium, Gallia, Polonia és Sicilia küldöttje jelent meg az ünnepélyen. Mindenik az illető nemzet nyelvén és nemzeti viseletében öltözve köszöntötte a tanárt. Az iskolafőnök a többit — sajnos — nem közölte, de a székely diák székely tájszólásban mondott humoros köszöntőjét beírta. Helykimélés szempontjából nem közölhetjük. Az olvasó megtalálja az idézett helyen, vagy Benczédi közleményében a K. Magvető 1897. évf. 26—27 lapján. Megérdemli az elolvasást. Betekintést nyújt abba a bizalmas viszonyba, mely a deákság és a tanárok között volt. Az ünnepélyes beiktatás csak a rendkívüli időkben és okok miatt maradt el. Így az iskolafőnöki anyakönyv (1879/80-tól) 1880 nov. 25-én feljegyzi, hogy avatják Boros Györgyöt s hozzáteszi: „33 év után az első felavatási ünnepély”. A K. Magvető (1880. 420. l.) szerkesztősége megjegyzi, hogy az ünnepély mindnyájunkat meggyőzhetett afelől, hogy a tanárbeiktatás szép és hasznos intézmény s hisszük is, hogy az ezután rendszeresen fog gyakoroltatni.

Pákei Józsefet 1798 febr. 1-én igazgatónak választották s 3-án beiktatták. Testvére János szenátor és királyi perceptor ezzel a verssel üdvözölte (Fasc. VII. 459.).

Alljon itt ez a rigmus magyarul is Márkos Albert tanár fordításában:

Josephe Pakei, Clarissime Rector
Versuum meorum sis benignus
lector.

Erga te ardebar in me amor-
talis,

Qui esset inter nos semper immortalis.
Fraternus hic amor, meretur laudem
Vi hujus incumbit, ut te collaudem.
Gratum id mihi est, quod gesseris morem
Statui et nunc jam habens hono-
rem.

In via studii si fecisti gressum
In gradu honoris nunc habes pro-
gressum.

Causa progressus est ipse
conatus

Ipsa scientia, ad quam eras natus.
Hujus auxilio conscendisti scalam
Honoris et habes jam rectoris
alam.

Insigni, respondes cum ad solem
tendis

Ut aquila alas, ascendens ex-
tendis.

Tua sunt corona, ita Sol et
Luna

Tuus art gladius, sic tota fortuna.
Cives Collegii coperias
alis

Et obstes, ne illi immergantur
malis.

Ut sol supra illos, ita tu
splendeas

Vigiles ut luna exemplo praeceas.
Legem ut gladium opponas im-
probis

Laudem sedulis, dabis atque probis.
Sub alis studium, virtus si flo-
rescet

Una cum honore laus tua crescet.
Nobilis es, ergo nobilem te
praestes

Ut semper merita fiant pro te testes.
Spem tuam in Deo firmiter locabis
Et in auxilium nomen invo-
cabis.

Sic omnis fortuna pro te mili-
tabit

Sic morsus linguarum nocere vitabit.
Et his te ducit ad cathedram honoris
Frater ter sincerus ex ductu amoris.

Pákei, iskolánk bölcs igazgatója,
Légy e pár versemnek kegyes hall-
gatója.

Mert bennem irántad oly szeretet
lángol,

Mely a síron túl is hevít és világol.
E szeretet készlet arra, hogy én neked
Érdemeidről zengjek dicsérő éneket.
Itt az erkölcsöknek lettél, ime, őre,
Gyönyörűség nékem, hogy haladsz
előre.

A tudás mezején, ha te jeles voltál,
Most a tisztségben is előre
rukkoltál.

Mert hogy szándékidban ily sikeres
lettél,

Oka tudományod, amelyre születél.
A siker létráján ez segíté téged,
Hogy nyerhetél nálunk rektori tiszt-
séget.

Sasszárnyakon repülsz ég felé meré-
szen,

Fényes koronád hol napból s holdból
lészen.

Gondos szárnyad alatt békén meg-
üljenek

Diákjaink s nehogy rosszba merüljenek.
Világodat napként öntsd felettük
széjjel,

S mint a vigyázó hold, őrködj rajtuk
éjjel.

A törvényt, mint kardot, tartsd a ros-
szak elé,

De jutalmat mutass jók s igazak felé.
Múzsák és erények, ha majd virá-
goznak

Alattad, néked is dicsőséget hoznak.
Nemes vagy? Hát az légy, de a nemes-
séged

Érdemed mutassa, az díszítsen téged.
Az egy Istenbe vesd minden bizodal-
mad,

Őt hívd segítségül, Tőle várd jutalmad.
Így jótettid lesznek védő hadseregged,
Hogy rágalom nyelve ne árthasson
neked.

Rektori székedben légy hát hű vezé-
rünk,

S fejedre, jó testvér, ezer áldást kérünk.

Érintenünk kell a *pap és tanármarasztás* intézményét. Ezt mai szempontból nehéz megérteni. De történelmi álláspontról egészen természetesnek látszik. A vallási reformok idejében,

mikor a lelkek állandó forrongásban éltek s a hittételek nem voltak úgy kialakulva, mint ma, könnyen megérthető, hogy az egyházközségek megtartották azt a predikátort, akinek igehirdetése megegyezett vallási felfogásukkal s menesztették azt, aki nem szájuk íze szerint prédikált. Ezen az elvi állásponton nem változtat semmit az, hogy a gyakorlatban ez a szokás anyagi okok és esetleg személyi ellentétek miatt elfajult, aminek aztán a történelmi fejlődés rendjén az intézmény megszüntetése lett az eredménye. „Szerencsétlen intézménynek“, tehát, mint Kovács Albert teszi, csak a történelemellenes szemlélet mondhatja; valamint azt is, hogy az unitárius egyház a reformátustól vette át. Azt azonban, hogy *tanárválasztásnál az ifjúság jelöljön, a tanárok minden esztendőben tartozzanak búcsúzni s fizetésük csak akkor szolgáltatható ki, ha bizonyítványt hoznak az ifjúságtól szorgalmukról és működésük eredményéről*, már nem vette át az unitárius egyház. Pedig ez az egészen szovjetizű intézkedés a ref. kollégiumokban a 18. század második harmadában fennállott.¹ Az évi búcsúzást a ref. Főkonz. 1751-ben az összehívott egész ifjúság előtt elmozdítás terhe alatt tette kötelezővé s ezzel annyira elkésérette a tanári karokat, hogy a marosvásárhelyi méltatlankodva ír fel ellene: a búcsúzás *exemplum sine exemplo* „és még eddig a ker. oskolákban, kollégiumokban és universitasokban sohult is szokásban nem volt, bennünket igen keservesen érdeklő, becsületünket, respectusunkat a juvenus előtt felforgató, reputationkat szemlátomást kisebbitő, fogyasztó, apasztó és még az idegenek előtt is contemptusba hozható... mélyen megszomorítható determinatio“.

A papmarasztás megvolt nálunk is, sőt minthogy kollégiumunknál a szükség szerint néha az eklézsia egyik, vagy másik papja tanári teendőt is végez, azt mondhatjuk, hogy a tanármarasztás nyomaival ilyen esetekben nálunk is találkoznak a 18. század legelején. Az eklézsia 1710—1717. évi jegyzőkönyveiben erre vonatkozólag olvassuk: 1710 jan. 14-én a *solemnis congregatio megmarasztalja Kolozsvári Pál urat schoolamesterségre*, „két leckét, theológiát és filozófiát tanítson ő kegyelme szorgalmatosan: az leckék iránt series csináltassék, mint ennek előtte. Generale exament pedig kétszer csináljanak esztendőben, ha az idő megengedi, több collega társaival együtt az régi jó szokás szerint. T. Szentmihályfalvi Dávid uram is ez esztendőre lektorságban meghagyatik, de úgy, hogy magát ő kegyelme korigálja, hogy mind Istennek s mind eklézsiájának jobban szolgálhasson. T. Keresztúri Sámuel úr az schoolában való tanításra hivattatik azon fizetésre, mely szokott

¹ Török István: A kolozsvári ref. kollégium története, III kt. 57., 62. l.

járni Szent-Péterben, két leckét tanítsan, a templomban is, mikor akar s kedve leszen hozza, taníthat, de nem olyan felosztás szerint, mint eddig volt, hogy az scholában fogytkozás ne legyen. Az szász és magyar kántorok hasonlóképen megmarasztatnak. Megintetnek pedig, az minthogy intetnek ő kegyelmük mindnyájan, hogy decenter et in decenti habitu viseljék magokat ő kegyelmük, mint hivataljukhoz illik“.

Látjuk ebből a határozatból, hogy a papok és tanárok élete és működése felett az eklézsia vezetősége őrködött, felügyeletet és ellenőrzést gyakorolt; ha szükség volt, komoly figyelmeztetést kaptak, sőt komolyabb esetekben menesztették őket. Az 1711 jan. 19. ülésben megtörténik a püspök, papok, főmester, tanítók és kántorok marasztása. Keresztúriról ezt határozzák: „logikát és oratoriát tanítson, vagy az mit jobb leszen épülésekre az ifjaknak. A scholában állítson t. mester uram 2 kollaboratorot poezis, szintaxis és etimológiát tanítani“. Az 1713 jan. 24-i közgyűlés megmarasztja az összes sallaristákat; ugyanakkor végeztetett, „hogy a t. püspök uram és t. Pálfi Zsigmond uram megintessenek t. plebánus úr által, hogy az templomban magok helyeket megtartsák“. Az 1715 febr. 10. gyűlésen a marasztás ügyében emlékezetes végzéseket hoz: Pákei János szász predikátor ellen az az észrevétel, hogy „a gyakorta való sétálás miá a szolgálatot elmulasztja és meg sem izeni a kántoroknak, mikor nem mehet be;“ aztán „sujtásos, farkasbőrös paripán nyargalózik, mely illetlen dolog“. Ezért megintik. A püspököt s általa a tanítói rendet intik, hogy fizetésük sürgetésével ne fenyegezzék az eklézsiát, hogy a dolgot idegeneknek is elmondják. Pálfi és Keresztúri között pedig, ha lehet fogytkozás nélkül, transpositiot rendelnek úgy, hogy Pálfi az scholában tanítson és Keresztúri pedig papi hivatalban. Csép Bálint szentpéteri predikátort megmarasztják, „de maga gestusáról in contione et praedicatione megintessék“. A 3 kollaboratorot és kántorokat megmarasztják, de a szászt megintik, hogy az éneket alkalmazza a predikációhoz és könyörgéshez és írja fel a táblára. 1725 jan. 7-én (A kolozsvári unitárius eklézsia jegyzőkönyve 1722—1733. N.) a közgyűlésen a püspök felteszi a kérdést: van-e az eklézsiának valamelyik tanító ellen valami observatioja; ha van, jelentse, ők jó szívvel veszik és ha korigálható, orvoslásra viszik. Az eklézsia feleletét 7 pontban adta meg.

1. Általában megjegyztetett, hogy ha nem szeresek, az imádság helyén ritkán jelennek meg úgy, hogy néha deák prédikálván, volt oly óra, melyben egy sem volt őkegyelmek közül jelen, úgy mívesnapokon is.

2. Magok hivatalokról megemlékeztvén, mint tisztos pap-

hoz illik, mindenkben magokat úgy viseljék, mindenik magához illő társaságot tartson, helytelen és másokat megbotránkoztató conversatiot és nyájasságot eltávoztasson.

3. Mind imádságban s mind prédikációban eltávoztassák az sértegető durus terminusokat, vallások iránt való disputatiokat, melyekkel az mostani időben kárt tehetni inkább, mintsem épülést.

4. Keresztúri Sámuel bejöveteletét nem kifogásolja, de megkivánja, hogy ő kegyelme mindeneknek előtte a felettebb való italtól megoltalmazza magát, hogy attól megterheltetvén Isten dicsősége előmozdítására, functiójának véghezvitelére, sőt csak emberek előtt becsülettel való járásra is alkalmatlan ne legyen, amint ennek előtte cselekedett némelyeknek láttokra, melyből a gyalázat a t. eklézsiára is redundál. Az imádságok és közönséges tanítások órájára megjelenjék, melynek elveszteglésében ha meritalis ratiot nem adhat, nem lesz accepta. Item ha hibát mi vétket (kivált mikor magának valami privatumot, vagy nyereségét, vagy kárát nézi a dolog) tapasztal, ne mindjárt publice redarguálja a hallgatót (mint Tordán is cselekedett). Különben ha ezeket ő kegyelme szántszándékkal elvesztegli, maga leszen maga kárának oka.

5. Leszen ezután a papok marasztásának és censeáltatásának ideje (observáltassék is) új esztendőben az első hétbéli napok.

6. A papnék megintettessenek az ő *rendek felett* való mind botránkoztató öltözetekről (akik olyanok) s mind társalkodásokról és magaviseletekről; kik is megemlékezvén magok állapotjokról és előttök viselvén azt, hogy micsoda személyek feleségei és hogy az asszonyok között méltóbbaknak ismértetnek, úgy viseljék magokat, mint papnékat illeti, hogy másoknak is jó példaadók lehessenek. Különben ha hiba-correctiott nem remél, t. püspök úr animadvertáljon ellenek.

7. A deákok hosszú üstökviselése a t. gen. konzisztóriumra relegáltatik.

Az 1728 február 3-iki közgyűlés határozata a fennebbieket megerősíti s egy néhány ponttal megpótolja: tiltja a megbotránkoztató conversatiot, kolcsárságot, illetlen udvaroskodást, cselédek vagy idegenek előtt való pipázást; a város elhagyását a kurátor híre nélkül; inti a kántorokat a felettebb fennénekléstől; a könyörgést, prédikációt felszóval egy tenoron mondják, nem igen magasan, vagy felette lassan, mert a hátrább ülők nem igen hallják; aki nem bízik magában, dolgozza ki a könyörgést az idők viszontagságaihoz alkalmaztatván, nehogy rendeletlenül, hol idegen szókkal élvén s néha haesítálván is, a gyengékben botránkozást keltsenek. Látjuk ezekből, hogy az eklézsia közgyűlése kemény kritikát gyakorolt a papnak nemcsak szószéki szolgálata, hanem magánélete felett is, sőt ez a bírálat

kiterjedt családi életére is. Jellemző, hogy a papnékat „az ő *rendek felett való botránkoztató öltözetük*” miatt kell megdorgálni. A papnék e családi állásukban is Éva leányai maradtak.

A papmarasztás érvényes volt papra, esperesre, püspökre egyaránt. Mária Terézia törölte el 1778-ban. Eltörlésére az adott alkalmat, hogy a ref. egyházban igen sok vacans pap volt, különösen Háromszéken, akik Bethlen Gábor privilégiumánál fogva nem fizettek adót. Eltörlése előtt megkérdezték az unitárius egyházat is. Azután ismételten előfordult, hogy egyes eklézsiák tovább is gyakorolván a papmarasztást, a Főtanács kénytelen volt leírni, hogy a felsőbb rendelet ellen a „hibás szokást” hagyják el. A 19. század elején a Főtanács a rendelést csaknem korlátlanul a püspökre ruházta. A püspök búcsúzását 1787-ben a dicsőszentmártoni zsinat törölte el.

A *fizetésekről* a legrégebbi időkben a város számadáskönyvei nyújtanak adatokat. Az 1573 dec. 10-iki közgyűlés fizetést nem akar adni a magáéból a mesternek, mint eddig volt, hanem csak a gyermekek által fizetendő díjat s ezenfelül még a plebánus szabad asztallal is tartozik a mesternek. De a mester az eddigi fizetési rendszer fenntartását kívánta, mire az 1574 január 27-iki közgyűlés a scholamesternek az előbbi 100 frtot határozza meg. Az 1570—80. évekbeli számadáskönyvek V. fűzetében 1573-ról olvassuk: Rectori scholae anni praeteriti fl. 50. 1574-ből (VI. fűzet): Az scholamesternek tavali bériben és az notariusnak ez esztendeiben fizettünk fl. 200. 1580-ban (XXII. fűzet): Az tavali mesternek Bogaty Miklósnak sallarimába fl. 50. (16. l. alja). Az mostani scholamesternek Bálint deáknak fl. 55. Iskolamester elmaradt tavali bériben (1581-re) 45 frt. 1594-ben János papnak „Esztendeig való fizetése régi mód szerint készpénz tett 100 frtot. Megattuk nékei éppen.” 1596-ban Zent Margitay Jánosnak scholamesternek fl. 50. Pénzfizetés mellett *ruhát is kaptak* — ma ruhapótléknak mondanók — és a kollégiumban lakást és szükséges felszerelést, bútort. 1583-ban a lektornak asztalt csináltak és két öreg széket, ahol a gyermekek ülnek s ahol az öreg deákoknak leckét adnak. 1585 szept. 14-én: a lector Bálint deák házába mázas kályhát tétet, „melyet ad 5—5 pénzért, teszen mindenestől fogva d. 74, csinálásától d. 35.” 1598 márc. 16-án: „az scholában az mely házban egyikben az professorok laktanak, azt hogy deszkával megpádimentomoztattuk, az gyermekek mind a két classisában az széket hogy megszegeztettük, ment ezekre mindenestől 300 lécszeg dr. 48.” Szept. 19-én „a két lektornak ketten együtt attam egy öl fát fl. 1 dr. 40. Nov. 2-án: kályhacsinálás a gyermekek auditoriumában, a scholamester, lektorok és kántor házakban megfoltozzák a kemencét.

Nov. 14-én: az magyar lector házába csináltattunk egy hosszú széket d. 15. 1585 dec. 10-én: „Az scholamesternek egy bérelt süveget csináltattam d. 50. 1589 ápr. 27-én: Az sacrafiát és az scholamester házát és az Márton prédikátor két szobáját hogy megmeszelttük, attunk egy asszonynak d. 70. 1593-ban a papok fizetéséről, mi egyenlő volt a tanárokéval, ezt olvasuk: Miért hogy az Úr Isten őfelsége bűneinkért határunkat sanyarú, iszonyú és halhatatlan jéghezővel elveré, búza és bor dézma nem lőn, annyira, hogy a predikátoroknak megfizethessünk, hanem kényszerítettünk az város jövedelmeihez nyúlnia, azonképen fizettünk meg nékiek: János papnak esztendeje kezdetett el az mostani 1593 esztendőben augusti die 21. Esmét azon napon telik ki az jövendő 1594 eodem die és éppen úgy fizettünk meg jövendőre az megnevezett napig nekie. Esztendeig való fizetése régi mód szerint készpénz tött 100 frtot. Megattuk nekie éppen. Borral tartoztunk nekie annuatim 3—3 hordó borral; miért hogy mostan bort nem adhatott az plebánus, az okáért az város magára vötte és az három hordó borért attunk nekie kész pénzt fl. 35. Az olcsó és bő időben az három hordó bor se tett volna többet. Ez mellett az városnak nem régen kezdett szokása szerént attunk esmét nekie fl. 5 honoráriumban. A szász prédikátornak, kinek terhét mostan Érasmus uram az plebánus supportálja, propter aequalitatem consequendam inter duas nationes hasonlóképen megfizettünk az elmúlt avagy mostani 1593. esztendőbeli napján elkezdvén, az jövendő 1594 esztendőbeli napjáig, mely kezdetett ...die ...mensis. Az Szent Péter egyházabeli Pater Pupeáki (?) szokott fizetése szerént, kinek szolgálata azon nap kezdetik, mint János papnak, attunk kész pénzt fl. 60. Két hordó bora járt, azért attunk nekie fl. 28. honoráriumban, nem régen kezdetett szokás szerént. Ami illeti búzabeli fizetéseket, azt rendeltük, hogy ami búza az quartából és malomból jő, az plebánus onnét adja meg ex commissione dominorum exactorum.

1638 febr. 25-én csináltatnak Dálnoki lektornak „egy nyoszolyát meggyontározva“ (3 frt), 1639 dec. 26-án a lektoroknak vettek egy szekér fát (1 frt). A szélén a felülvizsgáló ezt a megjegyzést teszi: „nem acceptas, mert nem effélére való az templom jövedelme“. 1639 ápr. 23-án Radecius Mihálynak „az kamarájában egy supláda asztalt (1 frt 25 dr), egy ladás padot (1 frt), egy paraszt nyoszolyát (50 dr), egy karszéket (50 dr), egy fogast (25 dr)“. Április utolsó napján Dálnoki Lőrincnek „az kamarájában két fal mellett deszkát (50 dr), két darab fogast (50 dr), egy karszéket maga deszkából (50 dr), egy nyoszolyát (1 frt), két pulpítust (60 dr)“. 1641 nov. 4-én Radecius szobájában foldoztatták a kemencét, melyhez 4 zöld

mázas kályhát (= csempe) is adott a fazakas (75 dr). 1646 márc. 23-án „Kilyéni uram az lector meghalván az scholában... a koporsóra adtunk 5 szál deszkát, lécszeget nro 66, melyet vettünk dr 10, csinálásáért fizettünk dr 70, az koporsóborítani bakacsint vettünk 9 singet s egy felet per frt 3, lepedőnek való gyolcsot 8 singet, singit dr 60, teszen frt 4 dr 80. Céhhel temettették el, az szabó s lakatgyártó céhhel, mely két céhnek fizettünk frt 5, vánkosnak való 3 fertály fekete tafotát, vettük frt 2 dr 25.“ 1647 dec. 3-án „halt meg Árkosi Benedek úr, Kolozsvárnak dicséretes scholai professora és doktora, adtunk 5 versen harangozásért a szolgáknak dr 75“. Temetési költsége összesen 50 frt 15 dr volt. 1683 jun. 20-án „Almási Mihály tiszt. úrnak eklézsia commissiojából „köntösre“ erogáltunk 30 frtot“. 1684 márc. 1-én „Isten meghozván Guzovius uramat idegen országból nagy szegénységgel, megfosztván és megvervén az tolvajok, mely miatt betegeskedett is, adtak sustentatiojára 9 frtot és lábára egy csizmára 2 frtot. Ruházatja is nem lévén ő kegyelmének, vettünk egy tógát, egy mellel bélelt mentét és egy dolmánt Bölöni Mihály papné asszonyomtól, mely volt ezelőtt boldog emlékezetű Bölöni Sámuel uramé, 50 frtokon. Ugyan ő kegyelme számára eklézsia commissiojából erogáltunk eszerint: egy nadrágnak való posztóért 2 frt 52 drt. Süvegnek való posztóért 1 frt 50 dr. Tóga toldására való fél fertály Lazur posztóért 60 dr. Süvegre való egy pár nusztért 9 frt. Egy öreg kék cérnaővért s ennek gombozásáért 4 frt 30 dr. Bagaziára selyemre 30 dr. Szabónak munkájáért 1 frt, összesen 19 frt 22 dr. Item: az plebánia-háznál levő ládából Guzovius uram számára adtunk ilyen egyetmásokat, u. m.: 2 derékalj haját, 3 vánkos haját, 2 abroszt, 2 meztelen hitván vánkosokat, 10 fatántgyérokát“.

Szegény Guzoviust a balsors üldözhette Marchiában is, hazatérő útján is. Hazajövelete után, 1684 jun. 6-án 108 frtot küldenek Preissius János uramnak Marchiába, melyért „asztalt tartott“ neki. Még csak egy ilyen természetű adatot. 1695 márc. 8-án: „Adtunk Kolozsvári Pál mester úrnak az becsületes eklézsia rendeléséből ugyanazon scholához rendeltetett pénzből *köntösének változtatására*, mint ennek előtte való scholamestereknek is, 50 frtot.“

Ezek az adatok mutatják, hogy a lektorok, ha nőtlenek voltak, benn laktak az iskolában s így természetesen a lakáshoz tartozó minden szükségeseokről az eklézsia gondoskodott. Az gondoskodott tisztességes eltemetésükről is. A Guzovius esete mutatja, hogy balsorsában és szerencsétlenségében jóindulattal ment segítségére. Ezeken a természetbeli járandóságokon kívül volt még búza- és bor-fizetésük is.

A 17. században a pénz-fizetések összegét személyenként adatok hiánya, illetőleg a számadásnak akkori rendszere miatt nem tudtam megállapítani. Tájékoztatásul csak a következő adatokat közölhetem: a „sallaristáknak” kiadatott 1631-ben 83·12, 1633-ban 83·12, 1634-ben 82·80, 1635-ben 85·40, 1636-ban 86·—, 1637-ben 88·70, 1638-ban 95·42, 1639-ben 126·80, 1640-ben 90·16, 1641-ben 88·56, 1642-ben 88·88, 1644-ben 78·—, 1647-ben 90·50, 1648-ban 90·50, 1649-ben 97·50, 1651-ben 28·50, 1653-ban 26·—, 1654-ben 50·— frt. Tanárok és tanulók temetésére: 1648-ban 108·67, 1649-ben 20·91, 1650-ben 123·26, 1652-ben 59·58, 1654-ben 54·14 frt.

A tanári fizetés idők folyamán sokféleképen és sokszor változott. A maitól eltérő lényegbeli különbség az volt, hogy nemcsak pénzbeli, hanem terménybeliekből is állott. És amiként napjainkban is sok keserűséget okoz a fizetés csekély volta, a múltban is sokszor kellett a sallaristáknak fizetésjavításért folyamodniok. A fizetés mértéke az eklézsiának, később az egyháznak anyagi helyzetétől függött. Mikor jó volt ez a helyzet, türhető volt a sallaristák fizetése is. Ha rosszabbodott, soványabb lett a fizetés is. Nem egyszer fordult elő, hogy a fenntartó egyház nem tudta fizetni a megállapított fizetéseket. Ilyenkor félévenként, sőt évenként is felgyűltek a hátralékok. Az 1716—1718. „katasztrófális esztendők” után, abban az időben, mikor az iskola fenntartása a „státus” pénzügyi terhe lett s megindult a szakadatlan adományozás és kollektázás, kelt az az intézkedés, hogy a fizetések ugyan megállapítottak, de kimondatott az is, hogy a tanárnak meg kell elégednie annyival, ami arányosan jut s nyilatkoznia kellett arról, hogy sem ő, sem utódai nem követelhetik az esetleg fennálló hátralékokot. Az is előfordult, hogy nem a nincs, hanem a lelkiismeretlen gazdálkodás és számadás miatt nem kapták meg fizetésüket.

A 18. század első tizedében a partiale consistorium jegyzőkönyvei tele vannak az igazgató, tanárok és ifjúság fizetésének és segélyének ki nem adásából eredő panaszokkal, melyeket Dimén terjesztett elő s melyeket a plebánus és gondnokok nem intéztek el. Utoljára azzal fenyegetőztek a sallaristák, hogy az ügyet kiviszik a nagy nyilvánosság elé. Az illetők az eklézsiának akkor igen szép és bőséges jövedelmét lelkiismeretlenül kezelték, részben maguknak foglalták le, részben pazarolták, pompára és nagy lakomákra fordították. Almási püspök látta a dolgokat, akart volna is változtatni rajta, de hatásköre nem terjedt ki Kolozsvárra. Ez mondatja Uzonival azt a súlyos ítéletet, hogy az eklézsia emiatt a lelkiismeretlen gazdálkodás miatt megérdemelte, hogy nemsokára minden jövedelmét elvesz-

tette az Isten igazságos ítélete szerint. (Hist. eccl. III. 581.) De meg kell említenünk azt is, hogy az 1697. évi nagy égés után az építések még 1715-ben is folytak. A Rákóczi szabadságharca és a német helyőrség zsarolásai miatt az emberek vagy elmenekültek, vagy elszegényedtek és eladósodtak. A terményeket a hadak felprédálták. A Szentpéter külvárosi hívek csak a szatmári békekötés után kezdték hazaszállingózni. Templomuk porrá égett s csak 1715-ben tudták közadakozás útján felépíteni. Egyházunk sok híve 1709—1710-ben a pestis áldozata lett. A hívek megfogyva, vagyonilag tönkre téve. Meg lehet érteni, ha a bajok egymásra halmozódnak.

A sallaristák fizetése 1712-ben a következő volt :

	pénz	bor	búza
Plebánusé	160 mfrt	160 veder	14 köből
Püspöké	100	160	14
A papok fizetése annyi, mint a püspöké.			
Schola főmesteré	130	160	14
Lektoré	90	80	7
Szász kántoré	25	25	4
Magyar kántoré	25	25	4
Szentpéteri papé	60	80	4
" kántoré	20	25	4
Kollaboratoroké	25	—	—

A seniornak pénzfizetésén kívül 14 veder bor, a 3 köztanítónak (collaborator) és 2 oktatónak (institutor) együtt 40 veder bor.

	1715			1716		1717	
	pénz	búza véka	bor veder	pénz	búza véka	pénz	búza véka
Plebánus úrnak	115	180	318	120	126	80	56
Püspök "	75	112	200	75	56	62·50	56
Pálfi Zsigmond	75	114	223	89·96	56	62·50	28
Keresztúri Sámuel	67·55	60	95	67·50	28	67·50	56
Pákei János pap	75	112	155	75	56	62·50	32
Csép Bálint szentpéteri pap	46·36	60	90	47·04	28	46·20	
Szent-Péteri Sámuel magyar kántor	18·75	32	30	15·75	16	19·11	
Sombori Ferenc szász kántor	18·75	32	25	19	16		
Almási Márton szentpéteri kántor	15	32	45	23·75	16	15	32
Quartásoknak		48	48	—			
Cétusnak	176·64		30	199·68			
Jövedécsiné asszonynak			97	—			
Oratoriae praeceptorinak			19			40·17	
Két kollaboratornak	62·62		17	38·69			
Institutoroknak			17	—			
Számtartó úrnak			30	—	30		16
Szent-Abrahámi úrnak				48·89	28	78·75	28

Ez a kimutatás néhány beszédes adatot tartalmaz. A pénzfizetés mellett sok a búza- s még több a borbizetés. Utóbbi ma különösen hat, akkor általános rendszer volt más felekezeteknél is. A búzafizetés némelyeknél talán ma is mosolyt keltő. Akik azonban megélték a világháború kenyértelen éveit, azok megértjük ezt a rendszert. 1716-ban a pénzfizetés még megmarad, de a búza jelentékenyen lecsökken, nagyjában felére, a bor egészen elmarad, minek oka az, hogy ez évi rendkívüli hideg esőzés miatt nem volt szüret. De ha lett volna is — jegyzi meg a számtartó — az is sequestráltatott volna“. 1717-ben szintén s a pénzfizetés is leszállított. 1716 jan. 16. gyűlésen a püspök azt javasolja, hogy „mikor az Isten bő áldását adja búzából és borból s az eklézsia pénzfizetést nem adhat, in natura annak defalcationjára annyi pénzen, mint másoknak eladhatnák, adjanak az tiszt. sallaristáknak ő kegyelmék bort és búzát“. Ugyanakkor határozzák, hogy a sallaristák mindenféle restantiákat hitelesen mutassák ki s a püspök javaslata szerint igazítsák el a „dolgot mentől jobban lehet“.

A piaci templom és iskola s a hozzájuk tartozó összes vagyon elvétele után (1716—1718) a fizetések tekintetében is megváltozott a helyzet. Eddig a tanárok nem panaszkodhattak, mert el voltak látva anyagiakkal tisztességesen, ami gondtalan megélhetésüket biztosította. Most új korszak kezdődik, melyben voltak időpontok, hogy tanárok és tanulók a szó szoros értelmében éheztek és éhen kellett volna pusztulniok, ha világi uraink önzetlen és buzgó áldozatkészsége meg nem menti őket az éhhaláltól. Ezután nem az eklézsia szabta meg és adta a tanárok fizetését, hanem világi uraink. Az ők dézsmabeli adományaikból és alapítványaikból folyt be a kollégium dologi és személyi kiadásaira szükséges pénz és gabona. Többször ők állották a külföldi akadémiákra küldendő tanárjelöltek költségeit és másfajta rendkívüli kiadásokat is. Ezek az adományok nem folytak be mindig és állandóan és nem egyenlő összegekben. Ezért van az, hogy ezentúl a tanárok fizetése dolgában olyan mozzanatokkal találkozunk, amilyenekről eddig nem hallottunk, hogy fizetést állapítanak meg, melynek összegét, ha úgy fordulnak az idők, jelentékenyen, sőt még 50%-kal is leszállítják; hogy a fizetések restanciában maradnak s évről-évre gyűlnek, míg kimondják, hogy az ilyen hátralékot sem az illető, sem utódai sohasem követelhetik; és hogy a tanárok különösen a század vége felé mind egyre előállanak a fizetés-emelésre vonatkozó kérelmükkel.

Főuraink 1718 apr. 8-i megállapításait az eklézsia jun. 8. közgyűlésében tárgyalja (A kolozsvári unitaria ecclesia jegyzőkönyve 1718—1721. M.). A levélben „a schola elvétele alkal-

matosságával kiszéledett ifjúság micsoda modalitással subsisztálhasson, arra rendeltetett mediumok íratattak meg”, mondja a jegyzőkönyv. Hosszasan tárgyalták, hogy „ezután minő beneficiumokból lehetne a rendes fizetéseket kiadni”. De a határozathozatalt elhalasztották akkorra, mikorra az Isten az ő áldását búzából és borból az eklézsia tagjainak betakarítani engedi”. Azonban még ugyanazon évről mondja a jegyzőkönyv: jószágaink, jövedelmeink, kir. donatióink elvétetvén „és így consequenter nem lévén ecclesiasticus tiszt. sallaristáinknak honnan contentumot tennünk, szükségesképen kellett eklézsiánk becsületes tagjainak jóindulatból származó collatitot csinálnunk, a melyből is említett tiszt. salaristáinkat lehessen felsegellenünk”.

Megindult tehát a kollektázás és adakozás nemcsak Kolozsvárt, hanem a főkurátorok lelkes buzgósága folytán a vidéken is; de a megnehezedett idők, szárazság, máskor fagy miatt évről-évre nehezebben gyűlt össze a szükséges összeg. 1716 tavaszán a fagylaló hideg, 1717—18 nyarán a nagy szárazság miatt hallatlan drágaság és éhínség állott elé. Egy véka búzának rendes körülmények között az ára 20—30 dr volt, most 3—4 frt, kukoricáé 2—3 frt, aratás előtt semmi pénzért sem lehetett kapni. Az ármaximálás nem a világháború szülöttje. Ismerték már akkor is. A gubernium 1719 febr. 24-én egy véka búza árát 1 német frton maximálja — konfiskálás terhe alatt. A tanárok és tanulók életfenntartása egyes jóltevők adományától és az eklézsiák kollektájától függött. 1719-ben mindössze 298 mfrt 33 dr. gyűlt össze. Ilyen jövedelem mellett egy tanár csak 45 mfrtot kapott, 1718 és 1719-ben 90 frtot. Ha főuraink nem gondoskodtak volna, „éhen kellett volna pusztulniok” (Benczédi, Kollégiumunk megmentése a múlt században. K. Magvető, 1877.). Három év alatt több, mint 1000 véka gabonát küldöttek a kolozsvári és tordai iskola számára. Így is a helyzet szinte türhetetlen volt. Ekkor menekült az éhezés elől Keresztúri Sámuel Tordára s kérte Szent Á. is valahová papnak való kirendelését. E nagy nélkülözés és nyomorúság láttára az esperesek az 1715 jan. 13. kolozsvári Főkonzisztóriumban évi 60 frtot vállaltak magukra a püspöki fizetés növelésére. De még így is igen szegény fizetés volt. Panaszolja is a püspök az 1723 jun. 20. bágyoni zsinaton, hogy „a szomorú változás az eklézsiát igen megnyomta s az egész miniszterium az eddigi kevés sallarimumának felét ha obtineálhatja s neki magának is „az életnek szükséges intertentiójára” szükséges volna az atyafiaknak succurrálni. A határozat — szegény ember sorsa! — ötletes, leleményes: a Brassóban nyomott 2000 grammatika árából, ami marad, menjen az eklézsia kasszájába; a papok s mesterek adjanak egy-egy méhrajt, akár természetben, akár pénzben; a papok a

felszenteléskor fizessenek 1—1 frtot. Benczédi egy másik dolgozatában (P. Horváth Ferenc életrajza és alapítványa. K. Mv. 1878. 142. l.) a P. Horváthokról mondja: „voltak esztendő, melyekben mind a tanárokat, mind a tanulókat csaknem egészen ők tartották s az ő bőkezűségük nélkül menthetetlen elpusztulnak”. 1724-től 1778-ig minden évben 130—150 véka búzát, 80—120 veder bort küldtek iskoláink számára.

Az 1722 jan. 20 közgyűlésen azt javasolták, hogy a *sallariorumok* a mostani fogyatkozott státusunkra nézve *imminuáltassanak*. A határozat az, hogy a négy papnak legyen annyi *sallariorum*, mint „a boldogabb időben” kettőnek, ilyen *qualificatio*val: pénz 200 frt, búza 240 véka, bor 240 veder. Ebben pedig ily *observatum* legyen, hogyha négyen (mint most), ha hárman, sőt ha ketten lesznek is, *administráltassék* az *specificált* *sallariorum*. De úgy látszik, hogy ez csak javaslat maradt, mert a nov. 20. ülésben a papi társaság sürgeti a *sallariorum* meghatározását. A nov. 28. gyűlés most már a fizetést személyenként 80 frtban, 100 véka búzában és 100 veder borban javasolja megállapítani, ami tenne összesen 320 frtot, 400 véka búzát, 400 veder bort. De az *eclézsiának* „vénség és centumokból álló számos egybegyűlt *congregatioja*” így állapította meg: pénz 200 frt, búza 240 véka, bor 240 veder, a két kántornak pénz 25, búza 24, bor 24. És hozzáteszi: „Nagy lelki örömmel többre lépnék a t. *eclézsia*, de magával számot vetvén, alig is meri ezeknek *praestálására* is magát *sufficiensnek* *propter assignatas sequentes rationes*: „Az mostani üdőben *reditust* sohunnan nem várhatni, elvétetődven *dézmánk*, *jószágunk*, hanem a t. *eclézsia* tagjaitól *ex pio zelo* amit *corradálhatni*, csak abból és az szerint lehet ő *kegyelmeknek* fizetni. Azért az ígéret *adományt* várván annyit *ígérhetünk*, amennyinek *megfelelhetünk*, a pedig nagyra nem *terjedhet*, mivel a *közönséges* *szükséget* is alig *supportálhatja* a *szegénység*.

2. A *scholára* tett, a papok *szállásain* *teendő*, úgy a *kultuszok* *helyein* *leendő* *építések* sokat *importálnak*, *ruinában* *lévén* *többire* *mindenik*.

3. Az ő *kegyelmek* *fizetésén* *kívül* *vadnak* *több* *kifizetendő* *sallaristák* is, *kiknek* *fizetésük* *extendál* *ad* *minus* *100* *frtra*.

Ezeket, amelyeket *assignáltunk*, *vidám* *szívvel* *ígéri*, *adja* *Isten*, *praestálhassa* is a *tiszt. eclézsia*“.

Minthogy az *eclézsia* nem tudott fizetni, a „*tek. státus*” *magára* *vállalta* a *tanulók* *septimanalisát* és a *tanárok* *fizetését*. De nem tudta *rendesen* *fizetni* a *septimanalist* 1723 febr.-jától *októberig* s a *diákok* *okt. 9-én* „*éretlen* *gorombaságukból*” 16-an *elhagyták* az *iskolát*, *szétmentek* a *patrónusokhoz*, *hogy* *elpanaszolják* *sorsukat*, *hogy* *nem* *tudnak* *élni*, *mert* *nem* *kapják*

a havi 15 frt 36 drt. 1723 decemberében a patrónusok abban a tervben, melyet a szokatlan jelenség miatt megdöbbenve, az iskola fenntartására kidolgoztak, a scholamester évi fizetését 100 mfrt és 100 véka búzában, a deákok septimanalitását 150 mfrtban állapították meg. Ez időtől fogva hosszú ideig rendes tanár egyedül Szent-Ábrahámi. 1747-ben a fizetések ezek voltak: Szent-Ábrahámié 66·64 mfrt, 80 véka búza, 80 veder bor. Pákei Jánosé és Kovátsi Tamásé ugyanannyi, Agh Istváné 40 mfrt, 40 véka búza, 40 veder bor. A kántoroké à 12·50, a kollaboratorok és preceptoroké 16 mfrt.

Az 1759. téli Főtanács (jkv. 179.) a tanári fizetéseket így rendezi: Agh fizetése 180, Pálfié 110, melyből 30 frt a borsallarium helyett van, az új professzor Fejérvári Sámuelé 40 frt és 40 véka búza, mivel pap is lévén, naponként csak 1 órája van. De mindez úgy, hogyha sallarimumok ki nem telnék, soha posteritasuk se követelhesse, mivel azon sallarimum „ex mera beneficentia ac elemosyna privatorum personarum et collectarum in ecclesiis congestarum vagyon; sőt a restantia is úgy temperáltatott, hogy midőn a sallarimum ad praefixam summam ki nem telnék, kiki sallarista uraimék közül a proportione partialjon és erről perceptor Linczeg Ferenc atyánkfiának is instructiot kell adni, hogy az erogatiot in casu praenarrato a proportione tégye“.

Szent-Ábraháminak 1716-tól 1756-ig 1885 véka búzája maradt kifizetetlen. 1758-ban meghalt. Két veje Kovácsi Tamás és Pálfi Benjámín kérték apósuk restanciájának kifizetését. A konzisztórium 1766-ban (jkönyv 257—258.) megtagadja, mert 1. külföldi útjukra sokat költöttek; 2. semmi bizonyos fundus nem volt az alamizsnákon kívül; aztán a búza Szent-Ábrahámi rendelkezése alatt volt s hogy nem vette ki, azon mulhatott, hogy nem volt miből. Ez a fogyatkozás pedig ma még nagyobb mértékben megvan. 3. Követelésüket csak egyszerű feljegyzésekkel támogatják, tehát fundamentum nélkül valók s praetensiojukat se ők, se maradékaik ne is emlegessék. Méltányosságból azonban Pálfi fizetését emelik 20 frttal 130-ra és 80 véka búza, de oly feltétellel, hogy minden írásokat jó lelkiismerettel adjon elé, különben jóindulatot ne várjon, mert a fizetésemelést csakis eddig való kevés fizetése okából kapja.

1776-ban Lázár hazaérkezvén külföldről, fizetését 100 forintban és 80 véka búzában állapítják meg (jkv. 421.) s ki mondják, hogy: ha majd Nagy György megérkezik, sallarimumát szintén így határozzák meg, „ea tamen sub conditione, hogyha a publica cassa megfogyatkoznék, egyik sallarista is a publicumot adósnak ne tarthassa, minthogy olyan stabilis fundus nincsen, sőt ha különben nem lehetne, a tiszt. professzorok

fizetése a régi módjára redukáltassék. Az ugyanazon évi zsinatra hazajött Nagy György s fizetését kiutalványozták; de „minthogy a fizetéseknek ex gratuita fratrum in Christo et amicorum elemosyna kelletik lenni“, ez pedig nem elég négy tanár fizetésére, „amellett helyet is collégiumunkban, holott négy professorok taníthassanak és órát is — reflexiot tévén a privatus praeceptorokra is, kiknek minden napon bizonyos órákon magok tanítványaik tanításokban kell foglalatosaknak lenni — melyen taníthassanak, nem találván a gen. cons., határozta, hogy Nagy György „specialiter a zsidó, görög és német nyelv tanítására applikáltassék Fejérvári helyett.“

1778-ban a kolozsvári főkonzisztórium Lázár és Fejérvári kérésére a fizetéseket így rendezte: Fejérvári („féltanár“) eddigi fizetése 40 frt, ezután 60 és 40 véka búza, Lázáré eddig 100, ezután 150 és 100 véka búza, a püspöké eddig volt 180, ezután lesz 230 és 112 véka búza. Az oratoria és poesis praeceptoráé egyenként 16. A divisio két hétre 7 frt 68 dr., kivéve a szüneteket és a három ünnepnapot. Ezt a fizetést azonban rövid idő múlva már nem tudták kiadni. A kollektázás folyt ugyan, de évenként nem hozott többet 150—200 forintnál. II. József eltiltotta a pénzgyűjtést. A dolog megakadt. Horváth Ferenc főgondnok kezdesére 1784 október 25-én a repr. konzisztórium arról tanácskozik, hogy lehetne a legfelsőbb rendelet megsértése nélkül segíteni az iskolán s határozza: egy bizonyos vasárnap minden eklézsiában a papok a szószékből hívják fel a népet adakozásra és a patrónusokat és nemeseket minden körben el kell járni, hogy e célra adakozzanak. De az eredmény nem felelt meg a várakozásoknak s ezért az 1785. évi tarcsafalvi zsinat a fizetéseket leszállította 120 mfrtra, az igazgatóét ezenkívül 100 frtban állapította meg úgy, hogy a fizetések összege a következő évben 736 frt 40 kr-ra ment. Ennek következménye lett az, hogy a folytonos nélkülözésekkel küzdő tanárok mindegyre folyamodnak fizetésemelésért. Ilyen körülmények között kér a gubernium Agh István püspöktől kimutatást a kegyes alapítványokról, az iskolák helyzetéről, tanárok fizetéséről. Agh István nyomorult helyzetünket élesen megvilágító jelentésében a tanárok helyzetére vonatkozólag azt írja, hogy gazdálkodniok kell, mert különben nem tudnának megélni, a tanulókról meg, hogy mezei munkával kell megszerezniök az életfenntartásra szükségeseket. A Főtanács is mit csinálhatott? A kéréseket a zsinathoz terjesztette. Ez pedig az alapok rendbeszedésére kiküldött bizottság munkájának beadásáig halasztotta. A bizottság tagjai távol laktak, nehezen tudtak összegyűlni. Lázár, Márkos, Pákei nincsenek megelégedve a fizetésrendezéssel. Az 1786. évi nagyajtai zsinattól kérik fize-

tésük felemelését (135. jkv. p.). A zsinat elismeri a kérés jogosságát s kéri a főgondnokot, hogy amennyiben a számadások megengedik, emelje fel fizetésüket. Az 1792. évi dombói zsinat tárgyalja a Suki alapítványát. Ennek letárgyalása után a püspök hozza szőnyegre, hogy a tanárok fizetését javítani kellene. A zsinat felelete az, hogyha majd a közelebb tartandó országgyűlésre a kollégium alapítványai rendbeszedetnek, akkor fog foglalkozni ezzel. Nagy Zsigmondnak, most foglalván el állását, addig is, míg a fundációk rendbeszedetnek, Márkos fizetésének felét, azaz 100 rfrtot utalnak. Pákei meg előadja, hogy 1786 óta a gen. notariusi hivatalt ingyen viszi, saját maga házában lakik s így házbért nem kap utána, sem a státustól, háza is már romladozik, valami honoráriumot kér addig is, míg a fundusok ügye tisztáztatik. 50 mfrtot kiutalnak. Az 1793 januári Főtanács a főgondnok javaslatára emeli a fizetéseket, mert közben már megkapták a Suki-alapítványt: az eddigi 200 frt pótoltatik 50 frttal; de úgy, hogyha a bejövő kamatokból ki nem telik a pótlás, a tőkéhez semmi szín alatt nyulni nem szabad. Az 1794. évi téli Főtanács Pákei gen. notariusnak és actuariusnak fizetését 100 mfrtra emeli. De ez a fizetésemelés sem hozott nyugalmat és elégedettséget.

A 18-ik század 80-as éveiben hasonlóan nehéz volt a helyzet az eklézsiában a papok fizetése tekintetében. 1783. év szeptemberében Kovátsi Tamás és Almási Ádám fizetésjavítást kérnek. 20 mfrttal emelik úgy, hogy 1784-től évi fizetésük legyen 120 mfrt, de ha valamelyik évben nem volna pénz, ne követelhessék. A búza- és borfizetés marad a régi. De 1785 dec. 27-én a közgyűlés már kénytelen a sallaristák fizetéséről kivetés útján gondoskodni. A kivető bizottság 1786 febr. 12-én jelenti, hogy a megélhetési nehéz viszonyok miatt újabb terhet nem vehetnek magukra, hanem akik eddig nem adtak, azokat admoneálják s míg valami begyűl, a kamatokból, sőt a kapitalisból is segítsék a tiszt. urakat. De a következő évi közgyűlés, (1787 febr. 4.) minthogy a papok bére nem folyt be, felhatalmazza a kurátorokat, hogy a magistratus erejének igénybevételével hajtsák be, kire ami esett. Közben a fizetni nem akarók egyike részéről kifakadás is történt, hogy a kurátorok az intereseket maguk hasznára fordítják, mit a közgyűlés „mint helytelen és méltatlan felszólalást” intett le.

Az 1796. évi káli zsinaton megint fizetésemelést kérnek a „Suki intentiojához s a kollégiumnak egyéb jövedelméhez mérsékelve.” A zsinat megígéri, hogy mihelyt a kamatok engedik s a főgondnok is jelen lesz, a kérést teljesíteni fogja. Az 1797. évi téli Főtanácson ugyanígy kéri „300 mfrtnyi sehonnan nem szaporítható kicsiny fizetésük” emelését. A Főta-

nács „a feladottakat helyesnek, a szoros igazsággal és aequitással megegyezőnek találta“, de pénzhiánya és a kamatok be nem folyása miatt megint csak az ígérettel maradtak a tanárok. Ugyanígy jártak az 1799. évi téli Főtanácson is. 1801 okt. 18-án (16. jk. p.) a püspök jelenti a repr. konzisztóriumban, hogy „zúgásokat kezdett észrevenni némelyektől, hogy nincsenek tisztában a kollégium fundációi, egy részét nem tudják, interes és kötelezőlevél nélkül künn hevernek, vagy securitas nélkül veszélyben vannak, vagy tagadják is s habár az 1800. évi főkonz. bizottságot rendelt, hogy 1792-től a perceptori ratiokat megvizsgálja, de ez még nem történt meg. Szükséges volna a „fundatiók tisztábhozására“ valami planumot állítani. Erre bizottságul kirendelik Pákeit, Nagy Zsigmondot és Körmöczit, hogy a közelebbi főkonzisztóriumra „közönségünknek minden névvel nevezhető fundatioit a ratiokból, köt- és bizonyító levelekből, hiteles írásokból, tanubizonyságtételekből, vagy vallomásokból s declaratiokból nyilvánosságra s tisztába hozzák“. Az 1806. évi vargyasi zsinat „az életre megkivántató dolgoknak nagyon lett megárrasodásaik tekintetéből“ az eddigi 300 frt fizetést julius 1-től 400 frtra emeli. Márkos napi 1 órája a mult év kezdetével 2 órára szaporíttatván s emellett a zsidó is rábizatván, az eddigi 150 frt 300-ra emeltetik. Az 1811. évi téli Főtanács a tanárok kérésére „még a boldog időkhöz alkalmazott“ kevés fizetés javítására a kolozsvári tanároknak 200—200, a tordai és keresztúriaknak 100—100 frt segélyt szavaz meg. De ez ezutánra ki nem terjedhet. Aztán találtassanak megfelelő módok és eszközök. A mód ez: rovassék minden eklézsiára pénz, minden papra búzabeli rovatal. A stabilis fundus nevelésére a Főtanács rendeletére Körmöczi és Szász egy kollektáló körútra indultak, amely pénzben és gabonában elég szép sikerrel járt. (Fasc. IX. 380.) Pénzadomány 41615 rfrt 51¹/₂ kr., subsidiumul 4854 rfrt, stabilis fundusul 22295 rfrt 51 kr., búza és rozs 1613¹/₂ véka, törökbúza 607 véka, zab 251 véka, haricska 42¹/₂ véka, bor 649 veder.

A tanárok az 1816. évi szept. havi Főtanácstól „segedelmeztesüket“ kérik a nagy drágaság és a pénz értékének leszállása miatt. Ennek a kérésnek a magyarázatára meg kell említenünk, hogy Körmöczi és Szász gyűjtőútja alatt az ígéretes és ajánlások megtörténtek ugyan, de a befizetések csak részben. A Főtanács válasza halasztó, mert az esperesek, kikre a megajánlott összegek és termények összegyűjtése bizva volt, nem jelentek meg: a felső fejeri kört, mely a tavaly kimaradott, most felszólítják, hogy jöjjön segélyül, a többi restansokat és a jóltevőket is s a konzisztóriumot megbizza, hogy az így begyűlő összeget a püspök és a professzorok között a főgondnokkal egyetértve ossza ki.

Az 1832. évi szentlászlói zsinat 1830 jun. 1-ig visszamenőleg így állapította meg a fizetéseket: a rendes tanár fizetése szállás mellett 300 frt konvenciós pénzben, az igazgatói fizetés 150, Tordán és Keresztúrt 125 frt. E fizetésrendezésnél két új mozzanat: a szállás-pénz és a nyugdíj. A szállásra vonatkozólag láttuk már, hogy ez a gond már 1784 előtt foglalkoztatja az eklézsia vezetőségét. Minthogy a státus természetbeli lakást még nem tud adni, a szállás-pénz rendezésével intézi ezt az ügyet. A nyugdíj ügye Suki alapítványa óta közfigyelem tárgya, mert első ízben az ő végrendelete gondol szegény papok és papnék segélyezésére.

A szabadságharc utáni absolut kormány szorongatásai folytán a tanári létszámot jelentékenyen kellett emelni. Az 1856—1857. évi felajánlások terhére (134000 pfrt) a fizetéseket így állapították meg 1857-ben: 4 rendes tanár à 400 pfrt (= 420 o. é. frt), 4 tanaré à 350 (1861 szept. 1-től ez is 400 pfrt), a féltanár 200, 4 köztanító à 60, 2 elemi tanító à 40, rajz- és énektanító à 40, igazgatói díj 100, főnöki 30, szállás-pénz 120, könyvtárnoki 40. 1869 jan. 1-től a r. tanár fizetése 120 frttal 540 o. é. frtra, 1871 jan. 1-től ismét 120 frttal 600 frtra emeltetett, az igazgatóé 150-re, a családos tanár lakás-pénze 1872 ápr. 24-től 300-ra, a fizetés 1877 jan. 1-től 40 frttal 700-ra, 1888 jan. 1-től 50 frttal 750 frtra emeltetett. 1887. évi Főtanács ugyanis a költségvetés előterjesztése rendjén az E. K. Tanács javaslatára, minthogy a 700 frt fizetés a mai drágasági viszonyok között nem elégséges, *drágasági pótlék* címen a fizetést 50—50 frttal emeli 1888 elejétől kezdve.

A tanári fizetések lassú emelkedésének történetét vázolva, meg kell emlékezni a tanárok egyik önzetlen, jóakarátú barátjának, Jakab Eleknek felszólalásáról, mellyel ez ügyet előbb vinni igyekezett. *Kiáltó szó a pusztában* (Ker. Magvető, 1887.) c. cikkében iskoláink reformját tárgyalván, sürgeti a tanári fizetések emelését, hogy megélhessenek s ne legyenek kénytelenek idejüket egyébbel elfoglalni. A fizetés nálunk lakás mellett 700 frt, mikor a miniszteriumi segédfogalmazóké 900, a néptanítóké 6—800, a polgári iskolai tanároké 1200—1400, a fővárosi tanítóképző tanároké 1500—1800 frt s ötödéves kor-pótlék. „Hogyan kívánható, kérdi, hogy a mi szűken mért tanári fizetéseinkre kitűnő erők vállalkozzanak?” A kiegyezés óta legjelesebb ifjaink becsvágyát az állami szolgálat inkább kielégíti és oda törekszenek, nem egyházi pályára. Tudja, hogy a vezetőség már folyamodott állami segélyért, aminek még nincs eredménye. Ezért sürgetni kell szüntelenül. Ferencz József a *Kiáltó szóra* adott feleletében (U. o.) elismeri a tanárok e sanyarú helyzetét, melyen segíteni kell, hogy vissza lehessen

adni őket tulajdonképeni feladatuknak, tanításnak és a tudományos foglalkozásnak. És annál inkább, mert a közigazgatás terhe is jóformán rájuk nehezől s önfenntartásukért sokfelé kell kapkodniok. De erre pénz kell s megfontoltan kell haladni, mert az 50-es évek felbuzdulása sokaknál csak szalmaláng volt és sokan megtagadták a kamat fizetését s magát a tőkét is. Szerencse volt, hogy a vezetők nem a megajánlott, hanem a tényleg befolyó jövedelmet vették a kiadások alapjául.

Az állami segélyezés érdekében 1890 dec. 26-án kötött szerződés értelmében a fizetések 1891 jan. 1-től ezek: rendes tanáré 1000 frt, természetbeli lakás vagy 300 frt lakás-pénz, próbaéves tanáré 800 frt és 150 lakás-pénz, okl. helyettes tanáré 750 frt, igazgató tiszteletdíja 200 frt, tornatanítóé 300 frt. 1893 jan. 1-től utaltattak a korpótlékok 5 évenként 60 frtjával.

1898 május 14-én új szerződés kötött. Eszerint a legidősebb tanár fizetése 3600 K., kettőé 3200, kettőé 2800, kettőé 2600, a többi 2400. Szállás-pénz a három első fokozaton 700, a két utolsón 560 K. És egyenként 40 K. személyi pótlék. De ez a fizetés csak 1900 jan. 1-től utalványoztatott. 1901 jan. 1-től ezen a renden csak annyi változás esett, hogy a 3600 K.-ás fokozatba 2 tanár lépett elő. Megállapították a szolgálati idő alapján a sorrendet s kimondták, hogy ha egy fokozat megürül, az előlépés a megürülés után következő harmadik hónap első napján történik. A szállás-pénz évnegyedes előleges részletekben fizettetik. A természetben birt szállások birtokosai azok használatában nem háboríttatnak. Ilyen módon rendezte a Főtanács (57. sz. a.) a theologiai tanárok fizetését, korpótlékát és szállás-pénzét is azzal a különbséggel, hogy a 2800 K.-án aluli fizetésnél a szállás-pénz nem 560 K., hanem 480. A dekáni állás évről évre sorra jár tiszteletdíj nélkül. De ez az előléptetés csak a kellő fedezet kimutatása után történhetik s egyelőre kötelezőleg nem mondatik ki. Megtörtént tehát az, hogy a gimnáziumi tanárok fizetése magasabb volt, mint a theologiaiaké s volt eset rá, hogy degradálásnak és sérelemnek tekintették egy gimnáziumi tanárnak theologiai tan-székre való áthelyezését.

A fizetés szerves kiegészítő része volt a *korpótlék*, melyet 1892-ben rendszeresítettek. A püspök megnyitójában boldogan állapítja meg, hogy ez az első év, melynek költségvetése többletet mutat. A Főtanács elvileg kimondja a korpótlék létesítését úgy, hogy a theologiai és gimn. tanárok 5 évi szolgálat után kapják fizetésük 5%-át, míg az a 300 frtot eléri. De egyelőre csak a 20, 25 és 30 évet szolgált tanárookra alkalmazza és ezekre is csak 1893-tól. Ha a pénzügyi helyzet megengedi, majd állandósítani fogja s az egészre kiterjeszti. Az 1898. évi

Főtanács a tanárok kérésére s az E. K. Tanács ajánlatára, kimondotta az állandósítást és kiterjesztést, minthogy az ez évi segélyt a miniszter azon határozott kijelentéssel utalta, hogy az első sorban a tanárok fizetésének javítására fordítandó. A korpótlékok tehát 1899 jan. 1-től havi előleges részletekben utaltattak.

Az 1899. évi keresztúri zsinat a revideált szerződés szerint meghatározta,

1. hogy a tanárok fizetésénél nem a rangsorozatot hanem az iskolánál eltöltött szolgálati időt veszi alapul.

2. 1900 jan. 1-től két legidősebb tanár fizetése 2800, két következőé 2600 K.

3. Az eddig adott %^o-os korpótlék helyett az öt év után megillető 200—200 K korpótlék adassék mindenik tanárnak, míg a legmagasabb 1000 K korpótléket megkapja. Ugyanekkor utasítja az E. K. Tanácsot, hogy a theologiai tanárok fizetését ideiglenesen a gimn. tanárok fizetése arányában az 1900. évre adja ki s a dekánnak a 400 K igazgatói díjat.

Látjuk tehát, hogy a szerződésekbe foglalt fizetési fokozatoknak megfelelő fizetések egyelőre csak papiroson voltak s idő telt bele, míg ezek a valóságban utalványoztattak is.

A tanároknak a *természetbeli lakás* kezdettől fogva járt fizetésük kiegészítéséül. Mikor az egyházközség és „a státus” kasszája különvált, s a kollégium fenntartója a státus lett, az eklézsiának ez a kötelelessége még sokáig, legalább is 1781-ig, fennállott.

A kollégium elveszítvén minden vagyonát, az eklézsia érezte, a lehetőség határain belül, a segítség kötelezettségét. A „státus” már a 18. század közepe táján megvette a Belső Magyar-utca déli oldalán levő (a későbbi püspöki ház) ú. n. *rektori házat* Telegdi Istvántól 1700 frton kölcsönvett pénzből, melyből 1000 frtot az eklézsia, 700 frtot Suki László adott, mely kölcsön később (1792.) az alapítvány tételekor megszűnt, sőt ebből fizették vissza az eklézsia kölcsönének felét, másik felét Bágyoni Váró Mózes collatumából.

A jelenlegi Bólyai-utca keleti sarkán levő házastelket 1746 böjt más havának 8-án vették Ajtoni Szabó Zsigmondtól és nejétől Linczeg Sárától 445 mfrtért. Az 1781 junius 16—20-iki kövendi zsinatot kéri az eklézsia, hogy igen megszűkülvén kasszája s a *professzori házakat mindaddig csak egyedül a supplikáns eklézsia adta és tartotta*, melyek közül a Lázáréra most ujabban 1000 frtot költött a Váró Mózes által konferált 500 frton felül; annak építése terhében segítsésk úgy, hogy Lázár a Monostor-utcai ház alsó részéből költözzék a felsőbe s az alsó részt az eklézsia adja ki évi bér mellett. A communitás

a teherből vállal 60 mfrtot, ami az 1000 frt kiadásnak interese. Lázár István ugyanis még 1777-ben kért be az eklézsiához, hogy engedje át neki szállásul a Monostor-utcai ház földszinti részét, melyben azelőtt Pálfi B. lakott, mert mostani lakása alatt csoportosul a katonaság s őt zavarja, jobbról és balról pálinkát főznek, a szomszéd műhelyében szüntelen nagy tűz ég s ő szörnyű félelem között él drága könyvei veszedelme miatt. A közgyűlés átengedte a lakást, amely „ezelőtt is professzori lakóház volt”. Látszik tehát, hogy a tanároknak fizetés gyanánt lakásuk is volt. Akkor azonban a lakás nem volt olyan drága s oly nagyjelentőségű, mint ma s az eklézsia a régi jó időkből átszállott gyakorlat szerint adta a lakást. Annak azonban, hogy az igazgató és tanárok távol laktak az iskolától, kezdtek mutatkozni káros hatásai. 1784 febr. 8. eklézsiái közgyűlésre a kurátorok egy professzori lakásra alkalmas ház megszerzésére előterjesztést tesznek. amelynek megokoló részéből idézem a következőket:

„Eleitől fogva a collegiumban tanuló ifjúságnak nagy hasznára s nevezetes előmenetelére lett volna az, hogy az azokat tanító professorok a collegiumhoz közel, vagy szomszédságában lakhattanak volna; ellenben pedig eddig elé is tapasztalhatta az eklézsia, minémű rossz következett abból, hogy a professorok távol laktanak, mely szerint a tanuló ifjúság érezvén professorának távollétét, gyakorta részegségekre, veszekedésekre s a vétkes henyélésre hanyatlott el annyira, hogy midőn a kollégiumból szép tudományokkal megrakodva kellett volna kimenniök. sokan csaknem tudatlanul s sok rossz hírrel mentenek és mennek ki, mely ilyen rossznak, hogy minden status elejét vegye, szükségesnek tartotta valójában a professoroknak a kollégiumhoz való közellakások által az ifjakban félelmet szülni s azáltal a serény tanulásra mozdítani, aminthogy egész Erdélyben valaholott kollégiumok vadnak, professorokkal körül vagynak véletve, s azt itten Kolozsvárott is lehet tapasztalni, csak a mű szegényes státusunk s eklézsiánk nem meheti még annyira, hogy a professorokat a kollégium körül helyeztethesse, holott mindenekfelett szükségesebb dolog a lesz vala, hogy a nyáj pásztor nélkül ne tartatnék... nehogy azért a mostani előljárók is a jövődöbeliektől vádoltatnának s magukra imputatiót ne vennének, amellelt, hogy az ifjúság is félelemben neveltetnék s jobb móddal taníttathatnék oly reménység alatt, hogy a nemes státus s nevezetesen a méltóságos főkurátor úr (kinek még ezelőtt volt rendelése iránta) az eklézsiának, mint aki még most is ereje felett tart a professoroknak házakát s anyagi jóságát mindenekben megmutatni kívánta, mostan téjendő költségét rebonifikálja”

ajánlja a mai Bólyai-utca keleti sarkán, a régi kollégiummal szemben levő ház megvételét. Ugyanez év augusztus 22-én az eklézsia közgyűlése újra foglalkozik a házvétellel s itt kifejezetten a státusnak adandó kölcsönről van szó, amit ha a státus hét év alatt nem fizetne vissza, az eklézsiának, „mint akinek azon házra semmi szüksége nincsen”, joga van azt szabadon eladni.

Az 1786. évi nagyajtai zsinat tudomásul veszi a rektori lakás megvételét s a matereklezsia kívánságára kötelezi a

tanárokat, hogy a három nagy ünnepen a templomi szolgálatban és az úrvacsoraosztásnál segédkezzenek az eklézsia papjainak.

Ez az eredete a ma is meglevő tanári lakásnak. Ebből a hosszúlélegzetű előterjesztésből látjuk, hogy a tanárok távol laktak az iskolától, aminek káros hatását a kurátorok eleven színekkel festik. Az is kitűnik belőle, hogy Erdélyben már mindenütt másutt voltak a kollégiumok mellett tanári lakások, csak nálunk nem. Jól esik megállapítanunk azt is, hogy az eklézsia vezetősége még most is gondol a kollégiumra, mikor a fenntartás terhét a kommunis kassza vette át tőle. Igaz azonban, hogy most már csak abban a reménységben, hogy a státus vissza fogja fizetni a ráfordított költséget.

1819-ben és 1820-ban szerezték meg a kollégiumnak nyugatról tőszomszédságában levő Pákei-féle házat és telket (a mai Leányotthon) árverés útján. Akkor a ház csak földszintes volt, az emeletet, hol a püspök lakott, 1861-ben építették.

A tanároknak *szolgálati utasításuk* nem volt egészen 1878-ig. Az aug. hóban tartott Főtanács rendeletéből jelent meg: *„Útasítások, melyeket az unitáriusok e. Főtanácsa 1878 augusztus 26-án a felsőbb iskolák felügyelő-gondnokai, iskolai igazgatóságai s azok jegyzői, az iskolai igazgatók, tanárok és könyvtárnokok számára megállapított. Kolozsvárt, 1878.”* Ez az utasítás a tanár teendőire nézve következőket tartalmazza: a növendékek erkölcsi magaviseletére az intézetben s azon kívül is felügyel, azok erkölcsi és szellemi nevelését tanártársaival együttesen munkálja. Különös kötelességei: az igazgatóság ülésein jelen lenni, intézkedéseit végrehajtani, óráit pontosan megtartani, akadályoztatása esetén az igazgatónak jelenteni, szorgalmi időszak alatt jelentés nélkül a városról el nem távozhat, óráján rendet tart, a rendetlenkedőket fegyelmezi, vagy az igazgatónak jelenti, mulasztókkal szemben a törvény szerint eljár, tanártársát egy héti napra egy órára az igazgató, hosszabb időn át az igazgatóság felszólítására helyettesíti, a gyűjteményeknek, taneszközöknek leltár szerint gondját viseli, alosztályúak tanítását saját szakmájában figyelemmel kíséri, a hiányokról jelentést tesz, iskolai egyleteknél felügyeletet gyakorol, működésüket irányítja, jelentésüket, számadásukat felülvizsgálja s beterjeszti, osztályfőnökségét teljesíti. A hittanár hetenként próbaprédikációt tartat.

Tanárok elleni *fegyelmi eljárást* az *„Unitárius egyházi törvény a vallásközönség tisztviselői felelősségéről. Megállapított az 1890. évi szept. 2-án Kolozsvárt tartott Főtanácsi ülésben 56—1890. sz. a. hozott végzéssel, Kolozsvár, 1891”* szabályozza. Eszerint fegyelmi vétség esetében a fegyelmi bíróság

elnöke a hivatalában idősebb iskolai f.-gondnok, tagjai a tanárok, — 2 rendes és 2 póttag — kiket az igazgatóság titkos szavazattal választ. A felebbezett ügyek a II.-fokú fegyelmi bíróság elé kerülnek, melynek elnöke a püspök, tagjai 4 rendes és 2 póttag.

A tanárok eskümintáját² az E. K. Tanács 1891. évi 244. sz. határozatával így állapította meg:

Én N. N. esküszöm az élő Istenre, hogy a magyarországi unitárius egyház iránt való köteles hűséget megőrzöm. Az Egyh. Fő- és Képviselő Tanácsok által hozott törvényeket, rendeleteket tisztelem és pontosan megtartom, (tanári) kötelességem legjobb tudtom és tehetségem szerint teljesítem. Az intézetnek, melynél alkalmazva vagyok, előjárósága iránt kellő tisztelettel viseltem. A vizsgálatoknál és a tanulók előmenetelének megítélésénél lelkiismeretesen és legjobb meggyőződéseim szerint, részrehajlás nélkül járok el, (tanári) kötelességeim hűséges teljesítésétől semmi mellétekintetek által magamat eltéríteni nem engedem.

Mint hazám polgára esküszöm, hogy Apostoli Király Őfelsége, valamint hazánk törvényei és törvényes kormánya iránt, mindig hűséggel és tisztelettel leszek. Isten engem úgy segítjen.

7. fejezet.

A tanárok száma.

A tanárok számára vonatkozólag 1626-ig, mikor az I. Fasc. feljegyzései kezdődnek, nincsenek biztos adataink. Az iskola okmányai és matrikulái, — ha voltak — a Basta rémuralma alatt elvesztek. János Zsigmond 1568 jun. 3-iki rendelete azt mondja, hogy a szász rektor tartson magyar lektort s a magyar szászt. Eszerint tehát ez időben csak egy lektor volt. De viszont a város jegyzőkönyvében 1558-ból olvassuk, hogy Dávid Ferenc plebánus a kolozsvári bíró fiát, Fodor Bálintot kivánná az iskolában lektornak alkalmazni, mire a gyűlés határozza, hogy a plebánus vizsgálja meg Fodor Bálintot s ha alkalmasnak találja, legyen lektorra s „ha több, t. i. két vagy három lektor találhatik, annyit tegyenek, ahány szükséges ily teher viselésére”.¹ 1590 aug. 14-én pedig a város számadáskönyve szerint négy lektor van: Enyedi, Franken, Szentmargitai és Tóbiás, rajtuk kívül négy kollaborator és két kántor. 1639 ben Dálnoki Nagy Mihály igazgató alatt három lektor van: Dálnoki Nagy János és Lőrinc és Radecius Mihály, de Dálnoki Nagy János már 1640 július 19-én Torockóra megy papnak s csak két lektor marad. 1644 májusában (Fasc. I. 237) két lektor van, egy magyar és egy szász kántor, egy magyar és egy szász kollaborator.

² Dr. Tóth György: Az unitárius egyház szervezete. Kolozsvár, 1921. 202. l.

¹ Jakab Elek: Kolozsvár története. II. 107.

1690 február 15-én Dimén Pál igazgatóvá iktatásakor négy lektor van: Almási Mihály régi s a most beiktatott Régeni Mihály, Dombai Osvát János és Hévízi Mihály. A 18. század folyamán több ízben nincs az igazgató mellett tanár, majd 1—3 között váltakozik hosszú időn át most már a „professzorok” száma. 1718 május 10-től 1731 március 31-ig Szent-Ábrahámi egyedül volt rendes tanár s két pap és három diák volt segítségére. Innen kezdve 1734 május 12-ig egyedül van, mellette dr. Gejzanovius János. 1734—1740 október 9-ig Szent-Ábrahámi megint egyedül marad. 1740-től 1759-ig három tanár van, innen 1771 május 28-ig kettő, ettől kezdve 1776 szept. 20-ig egy, innen dec. 20-ig Agh István rektor egyedül marad. Ekkor két lektort iktatnak be: Lázár Istvánt és Nagy Györgyöt, de utóbbi 1777 jun. 12-én avertálván, helyébe jő Fejérvári pap. 1781 szept. 1-től 1782 január 1-ig három tanár van: Agh, Lázár és Gejza József, akit Torockóról hoztak be Fejérvári helyébe. 1782 jan. 1-én meghalván, csak két tanár maradt 1785 januárig, mikor ezekhez jönnek Márkos György és Pákei József. Agh 1786 jan. 21-én elhalván, hárman maradnak: Lázár igazgató (mathesis, fizika). Márkos „substitutus rector” (zsidó, görög és Agh tárgyai), Pákei (logika, filozófia moralis, német, universalis história, geografia) főjegyző. Ez volt a tantárgyak beosztása 1792 március 17-ig. Innen 1798 február 2-ig négyen vannak: Lázár (mathesis, fizika), Márkos (universalis theologia, eccl. historia), Pákei (logika, metafizika, moralis filozófia, jus naturae, német) és Nagy Zsigmond (filologia, geografia, história és chronologia).

Lázár Istvánt püspöki teendői és gyengülő egészségi állapota miatt a zsinat felmenti tanári és igazgatói hivatala alól s 1798 február 2-től 1802 február 13-ig négyen vannak: Márkos, Pákei, Nagy Zsigmond és Körmöczi János. 1798 február 18-án Pákei rektorra választatván, a német átadatott Nagynak, a zsidó és görög tőle Körmöczinek. Pákei 1802 február 13-án elhalván, óráit Nagy és Körmöczi között osztották fel, kiktől a zsidót és görögöt Márkos vette át. A logikát és metafizikát Csipkés Boldizsár végzett diákra bízták. 1802 február 13-tól 1805 szept. 1-ig megint csak három tanár van: Márkos, Nagy és Körmöczi. A Pákei halála folytán megürült tanári székre akademitának a repr. konz. 1802 március 7-iki ülésén kijelölte Molnos Dávid szeniort, de a juniusi torockói zsinat Molnost és Fúzi Jánost ajánlta.

1805 szept. 1-től a kissolymosi zsinat szervezi az *ötödik tanári széket*. Az ötödik tanári szék szervezése tulajdonképpen nem a tényleges szükségen való segítség, hanem két kiváló ifju körül való csoportosulás és pártoskodás eredménye. Ez a két ifju

Molnos Dávid és Fúzi János. Mindkettő egyszerre állott a választó Főtanács előtt. Molnost P. Horváth Károly főgondnok és pártja, Fúzit Daniel Elek és pártja akarta. A Daniel-párt győzött s Fúzit nagy többséggel választották külföldi akadémiára. De a Horváth-párt nem nyugodott bele ebbe a döntésbe, hanem a főgondnok körül csoportosúlva megteremtette az alapot Molnos részére is. Így mondja el ezt Gyöngyösi István (Emlékeimből, Unitárius Közlöny, 1890. 120. l.), ki mindkettőnek tanítványa volt, ki nyílt és figyelő lélekkel figyelte és értékelte az eseményeket. Ezekről az érdekes háttérmögötti mozgató okokról a hivatalos iratok semmit sem tudnak. 1802. márc. 4-én (16 jk. p.) a püspök a repr. konz. ülésén szőnyegre hozza a Pákei halálával megüresedett tanári szék ügyét s előadja, hogy értekezett a tanári karral, kit kellene akadémiára készíteni. Molnár és Fúzi jöttek szóba, aztán Ágoston Márton is, de ő törvényt tanul, kár volna ettől elvonni, aztán még fiatal is. A tárgyalás eredményeül megállapodnak abban, hogy egyelőre csak egyet készítenek elő s ajánlják a Főkonzisztóriumnak Molnost, ki a katonai jurisdikció alól kiszabadítandó. Az 1802. évi torockói zsinaton azonban Fúzit választották meg. Mindkettő 1802 őszén indult külföldre s majdnem egyszerre is értek haza, beiktatásuk is egyszerre történt. Molnost t. i. patronusai saját költségükön küldötték ki. Míg külföldön volt azalatt történt az *ötödik tanári szék szervezése*. Ugyanis 1805 jun. 24-én Máthé Elek tordai pap nyugalomba menvén, a tordai követek papjuknak kérték a Jenában levő Molnost. A főkonzisztórium beleegyezett, ha neki is kedve lesz rá. Erről a püspök értesítette. Március 25-én (15. jk. p.) a püspök előadja, hogy Molnostól levelet kapott, melyben jelenti, hogy teljes készséggel elfogadja a felajánlott állást. Ekkor feláll Nagy Lázár „maga és benefactor társai nevekben és képekben, akik által Molnos felsőországi akadémiára küldetett s akadémiai költségeiben érezhetően segítettett, hogy a fentemlített konzisztóriummi rendeletnek megváltoztatásával állíttassék fel kolozsvári kollégiumunkban az ötödik professzorság mindjárt is említett Molnos személyében úgy, mint akit a nevezett atyánkfia s jóltevő társai közönségünk boldogítására való célzásból magok költségén e végre készítettek volna felsőországi akadémiákon és akinek, sőt utána is az ötödik professzornak fizetésére, hogy ezáltal a közönség gyenge kasszája ne terheltecsék, kész a jelentő afia több benefactor társaival együtt állandó fundust conferálni.” Az ügy a kissolymosi zsinat elé terjesztetett (1805. jul. 3-án 21. jk. p.) azzal, hogy létesíttessék az ötödik tanári szék a künnlevő Molnos részére, mert jóltevőink önként anyagi fundust ajánltak, melyből a fizetés és szállás díja a közkassza terhel-

tetése nélkül állandóan kitelik. A végzés ez: „Méltó fontolóra vévén ezen főkonzisztórium a tanuló ifjúságnak számos voltát, egyfelől ugyanannak a tudományokban lehető tökéletesebb előmenetele, másfelől pedig közönségünk dolgainak napról-napra való többülése s ezekkel együttjáró terheken lehető könnyebbítés tekintetéből, ezennel meghatározatott, hogy kolozsvári kollégiumunkban az eddigi 4 professori statiókon kívül az ötödik felállíttassék s arra ki is neveztessek Molnos Dávid, — ha a fizetési ajánlatok teljesíttetnek is a Pákei prof. halálával megüresedett negyedik állásra még ezelőtt 3 évvel lévén consiliariter választva és külső akadémiákra küldve Fűzi János“. A határozatról a püspök értesíthette, mire Bécsből (1815. jul. 31-én 7. jk. p.) írja, hogy az állást, melyre július 3.-án kineveztetett „egész engedelmességgel kész elfogadni“ s igyekezni fog szept. elejére megérkezni. Meg is érkezett s a tanítást meg is kezdte, de beiktatását akkorra halasztották (1805. nov. 17.-én 20. jk. p.), mikor Fűzi is megérkezik. Fűzi megérkezvén dec. 1-én Molnossal együtt az auditóriumban az egész konzisztórium előtt beiktattatott. A püspök bevezető beszédje után ajánlták magukat a konzisztóriumnak és ifjúságnak, mire a püspök záróbeszédet mondott.

Most megkezdődött a részben megajánlott összegek behajtása, részben új ajánlatok szerzése érdekében különösen P. Horváth Miklós főgondnok agitációja és levelezése. 1805. július hó 17.-én levelet intéz öccséhez, Károlyhoz, ez ügyben, valamint tanárjelöltek részére külföldi útjuk költségeire való alapítvány kérdésében. A zsinaton a költséget megajánlották azzal, hogy az alapítók kötelezvényt állítsanak ki a megajánlott összeg fizetésére. A számítás az volt, hogy 6000 frt. alapot gyűjtenek s ha több gyűlne be, egy akadémizáns részére tennék külön. Az alapítók akarata az, hogy az alap a legbizonyosabb legyen, nemcsak az alapítók életében, hanem azután is ahoz semmi kétség ne férhessen, mert nem „szinlett ajánlást“ akarnak tenni s a státust megcsalni. Az alapítók bíznak magukban, de bízhatnak-e vajjon utódaikban? Hiszen megtörténhetik az is, hogy valamelyik kilép egyházunkból. Ezért igyekeznek ajánlatát befizetni s erre kéri öccsét is, nehogy azt gondolják, hogy „azzal mi több lármát, mint valóságot kívántunk csinálni“. S minthogy az akadémizánst iskolai év végén szokták kiválasztani, kinek költségeire pénz kell, amit júliusban Bécsbe induló kereskedők szoktak felvinni, kéri öccsét, hogy a kamatokat mindenkor előre fizesse meg“.

Ugyanilyen tartalmu levelet ír aug. 20-ról Kolozsvárról Simén Jánosnak, melynek végén arra a bekövetkező esetre, hogy ebből a határozatból a megajánlások nemfizetése miatt

a stá tus romlása következhetik be, így ír: Kiki közülünk átláthatja és érezheti, én részemről valamíg eziránt legkisebb nyughataatlanságra való okom maradna is fenn, a koporsómba csendesen nem szállhatnék". Leginkább az fekszik szívéen, hogy stá tusunknak „fundatiókon tökéletes securitása legyen”². S abban a hitben van, hogy „a fundatorok örökös nevet szerztek magoknak”. 1806 június közepén össze volt gyűjtve 8800 frt, tehát jóval több, mint amennyit számítottak s remélhették, hogy most már az öt tanári szék költsége biztosítva van.

1805 szept. 1-től 1811 okt. 22-ig öt tanár volt: Márkos, Nagy Zsigmond, Körmöczi, Fűzi, Molnos. Nagy Zsigmond 1811 okt. 22-én meghalván, csak 4 tanár maradt, jobban mondva 2 egész és 2 „féltanár”, mert Lázár püspök 1811 okt. 7. meghalván, a helyébe választott Körmöczi csak félteendőt vállalhatott. Céljukat, az ötödik tanári szék szervezésével az öt tanári létszámot „tökéletes securitással” hosszú idően keresztül nem tudták elérni. Mert a pénz értéke az 1811. évi devaluatio idején egyötödére szállott alá. Baj volt a pénzügyek vitélével is. Az alapítványok és adományok tisztázását már a 90-es évek elejétől sürgetik, de Lázár István halálakor még mind nincsenek rendbeszedve s pénzügyi kérdésekben nem lehetett egyebet tisztán látni, csak azt, hogy a kassa üres. Lázár utódai képviselésében fia Sámuel, a gubernium titkára, később isk. felügyelő-gondnok, követelésekkel lép fel, még pedig kiméletlen és goromba módon, az egyházzal szemben. Az ügy hosszú ideig kellemetlen tárgyalásokon és íratváltásokon megy át, miközben a követelő Körmöczi püspököt a vallástalanság, illetőleg a kétvallásúság vádjával is illeti. Körmöczi meg azzal fenyegetőzik, hogy elődje gondatlan pénzkezelését tárja fel, ha rákényszerítik. Aztán békésen elintéződik. Körmöczi pedig 1811 tavaszán a Főkonz. rendeletére Szász Mózással egy adományokat gyűjtő útra indul, amely szép összeget eredményezett.

1811 okt. 22-től 1814 szept. 1-ig 4 tanár van. Körmöczit a ravai zsinat 1812 jul. 6-án püspökké választotta, de e minőségben is tanította tárgyait 1814 szept. 1-ig, mikor Székely Miklós külföldről hazajött. Márkos György, aki 1789 jan. 18 óta 1809 jul. 9-ig a papi hivatalt is vitte, csak felét végezte egy tanár teendőinek, már öreg is volt s 1813 nov. 23-án meghalt. Így tulajdonképen csak két tanár maradt. 1814 szept.-től 1829 május 14-ig megint négy tanár van: Fűzi, Molnos, Székely Miklós és Sylvester. Sylvester 1829 május 14-én meghalt. A

² Ifj. Biás István: Unitárius egyháztörténeti adatok. Marosvásárhely, 1910 167 1

theologia átadatott Molnosnak. Tőle a geografia és hazai történelem, zsidó és görög a saját felügyelete alatt átment egy tőle kinevezett praesesre, a német Székely Miklósrá. Szász Mózes kolozsvári pap 1824. évi halála után az eklézsia Fűzit megválasztotta első papjának, mit a konzisztórium jóváhagyott s e hivatalt vitte 1830 okt. 3-ig. Ekkor lemondott. 1829 május 14-től 1830 szept. 1-ig megint csak három tanár van. Az 1829. évi aug. zsinaton a professoratus Nagy Zsigmond, Mikó Lőrinc és vadadi Filep Ferencet ajánlja akadémitának, de egyik sem fogadván el, megválasztották Aranyosrákosi Székely Mózeset, kinek apja szabédi pap, anyja Augusztinovics nővére s ki ekkor Marosvásárhelyt kancellista volt. Az 1830. évi aug. 24-i zsinat Szabó Sámuel, ki a tordai gimnázium rektora volt, berendelte a theologia s ehez tartozó tudományok tanítására. Bejött s Sylvester halála után a theológiát tanító Molnostól átvette az órákat. 1830 szept.-től 1832 aug. 23-ig négy tanár van: Fűzi, Molnos, Székely Miklós és Szabó Sámuel. Az 1832. évi nyárádszentlászlói zsinat Fűzit és Szabót megkérdezésük nélkül öregségük és elgyengülésük miatt nyugalomba bocsátotta. Fűzi kérte a repr. konzisztóriumot, hogy hagyja meg tanári állásában, de azt felelték neki, hogy a zsinat végzésén változtatni nincs jogukban. Ugyane zsinat theologiai tanárnak választotta Székely Sándor tordai rektort, a filozófia tanárának a még künnlevő Székely Mózeset, akit, míg lejő, Székely Sándor fog helyettesíteni.

1832 aug. 23-tól 1836 aug. 16-ig négy tanár van: Molnos és a három Székely. Az 1832. évi zsinat határozta, hogy „mivel az ötödik professzori székre 1805 jul. 3-án összetett alap nem elégséges egy tanár fizetésére, az ötödik professzori statio a benefactorok intentioja ellen végképen el nem enyészethetvén; addig is, míg mód és tehetség adattathatnék ennek gyarapítására, ezúttal legyen csak 4 professzor“.

Ez a négy tanári állás a Székely Sándor és Székely Mózes megválasztásával be is töltetett.

Molnos (1836 aug. 16.) halála után hivatalait és tárgyait így osztották fel: generalis notarius lett Székely Miklós, rektor Székely Sándor s átvette az egyetemes történelmet, Székely Mózes a többi tárgyait. Körmöczi halála után (1836 dec. 19.) püspökhelyettes lett Székely Miklós, de vitte a tanárságot is, míg 1838 aug. 20-án a tordai zsinat püspökké választotta. Így megint csak három tanár maradt. S mivel a kormány itjainkat nem bocsátotta ki külföldre, másképen kellett intézkedni. A főkonzisztórium 1837 febr. 8-án megválasztotta Brassait s ettől kezdve 1838 aug. 24-ig négy tanár volt: Székely Miklós, Székely Sándor, Székely Mózes és Brassai.

Ez a történelmi áttekintés nagyon szomorú tanulságok levonására nyújt alkalmat. 1805-től 1832-ig, tehát 27 esztendőn keresztül elvileg és törvény szerint 5 tanára van a kollégiumnak, de tényleg és valóban csak 6 esztendeig; 20 évig van 4, 1 évig 3 és egy fél évig 2 tanára.

Székely Miklós 1838 aug. 20-án püspökké választatván, a theologiai tanáriszék betöltésére azt indítványozták, hogy ennek tanára egyuttal legyen az eklézsiának egyik papja, mint régebben volt, miért az eklézsia lakást adna. Nincs kész ember, aki vállalkozna. Ezért a 3 tanár vállalja a 4.-ik teendőit, de úgy, hogy annak egész évi fizetése fordítottassék az akadémita költségeire. 1840 aug. 23-án Krizát, az eklézsia papját, megválasztották theologiai tanárnak. Így megint 4 tanár van 1844 szept. 1-ig. Az eklézsia zokon vette, hogy papját megkérdezése nélkül választották tanárnak s tiltakozott is ellene 1840 szept. 20-án, de egy évre meghagyta. Kriza le is mondott. De az 1841. évi korondi zsinat kijelentette, hogy nem volt szándéka az eklézsiát sérteni, mire a követek beleegyeztek, hogy még egy évig vigye a tanárságot. Így megválasztották 1842. és 1843-ban is. 1844 szept. 1-től 1845 aug. 25-ig megint 5 tanár van, mert közben Berde Áron külföldről hazajövén, tanárnak választott. 1845 aug. 25-én a homorodalmási zsinat Székely Sándort püspöknek választván, 1847 jun. 1-ig megint 4 tanár volt. Ugyanez a zsinat Szent-Gerlicei Jakab Józsefet választotta akadémitának. Míg oda volt, 1847 május 2-án felállították a jogi tanszéket s megválasztották tanárnak Mikó Lőrincet, aki szept. 5-én meg is kezdte a tanítást. 1847 jan. 1-től 1848 szept. 1-ig megint 5 tanár van.

Megkezdődött a szabadságharc. A diákok, jogászok beálltak honvédnek. A tanítás megszűnt. A kollégium épületét 1849 augusztusig honvédek, ettől kezdve 1851 május végéig cs. királyi katonaság foglalta el. Jakab József a tanárságba be sem lépett, hanem a konzisztórium megtevén őt második rendes papnak, 1848 szept. 10-én beköszöntött, de a főhatóság engedélyével már okt. 30-án beállott honvédtűzérnek. 1850 nov. 1-től szept. 1-ig tehát ismét csak 4 tanár van. 1852 aug. 29-én a theologiai 2 évi tanfolyamot az 1847. évi főtanácsi végzés alapján ismét helyreállítván, az órák megsaporodtak. Felszólítják Kovácsit a tanításra segédtanári címmel. 1852 szept. 1-ig tehát megint 5 tanár van. Ekkor Kovácsi Pálfi Dénes tanítványával külföldre menvén, ismét 4 a tanárok száma 1856 szept. 1-ig, mikor hazajön s elfoglalja tanszékét. Ugyanekkor köztanító címen a görögre Marosit alkalmazták 1857 szept. 1-ig. Ez időben szorongatta az abszolút kormány iskolánkat. Első sorban több tanárt követelt. Az 1855 szept. kolozsvári zsinat határozata alapján Pap Mózes és Nagy Lajos

1856 márciusában külföldre indulnak. Az 1856 aug. kolozsvári főtanács meghatározza, hogy a püspökön kívül a papok beszámításával legyen 8 rendes és 6 segédtanári állomás. Az 1857. évi jun. kolozsvári főtanács megválasztja Pap Mózeset és Nagy Lajost, akik még fenn vannak, aztán Buzogány Áron, Ferencz József és Marosi Gergely felszentelt papokat, akik 1857 őszén induljanak külföldre. 1857 szept. 1-től 1859 szept. 1-ig 7 tanár van. 1859 aug. 28—31. kolozsvári zsinatra megérkeztek. Buzogányt és Ferencz Józsefet Kolozsvárra alkalmazták. Brassait, ki 1849 óta Pesten tanárkodott, szintén visszahelyezik a rendes tanárságba, de úgy, hogy ez a tanszék nem tekintetik rendszeresnek s ha megüresedik, nem töltetik be. 1859 szept. 1-től 1862 szept. 1-ig 10 rendes tanár van. Brassai 1862 szept. 1-én, minthogy 1859 óta az E. M. E. őre volt, bokros elfoglaltatása miatt lemondott. Székely Mózes 1862 aug. 11-én meghalt. Így 2 tanári állás jött üresedésbe. Megválasztják Marosi Gergelyt s így 1862 szept. 1-től 1866 jul. 1-ig 2 tanár volt. Berde a közben felállított jogakadémiára kineveztetvén tanárnak, helyére Benczédi választatott meg s Marosit a Székelykeresztúrra választatott Simén Domokossal cserélik ki. Így 1866 jul. 1-től megint 9 tanár van 1868 szept. 1-ig. Buzogányt 1868 jun. 18-án kinevezték a vallás és közoktatásügyi miniszteriumba titkárnak s 1869 szept. 1-ig csak 8 a tanárok száma. Ekkor jő Uzoni F. Gábor megválasztása s 1870 nov. 4-ig 9-re emelkedik. Uzoni öngyilkossága után Derzsi Józsefet választják utódjául s 1871 szept. 1-től 1872 márc. 10-ig működik az így kiegészített tanári kar. Mikó 1872 márc. 10-én meghal, helyébe jő szept. 1-től Kovács János 1873-ig. Ekkor több változás történt. A létszám szaporodott Ulár Pál „segédtanár”, dr. Gyergyai Árpád és dr. Bartók István „póttanárok lettek. Dr. Gyergyai az 1873/74. isk. év második felében Pestre költözött. Kriza meghalt 1875 márc. 26-án. Az 1875. évi Főtanács megválasztja Hajós Béla orvosnövendéket természettudományra. 1875 szept. 1-től 1876 szept. 1-ig 10 tanár van, 1876-tól Péterfi Dénes megválasztásával 11 lett. 1879 szept. 1-től Boros Györgyöt választják tanárnak.

1879/80-ban van a theológián: 5 tanár, de egyik a püspök, kettő lelkész is, egy gimnáziumi tanár, tehát csak theologiai tanár 1. A gimnáziumban; 8 tanár, 4 „póttanár” (diplomás, másutt alkalmazott s nálunk csak néhány órát adó), 3 „segédtanár” (egyetemre járó, oklevéllel még nem bíró tanárjelölt), 2 köztanító (papjelölt, de néha az egyetemi hallgató, tanárjelöltet is nevezik így), 5 „szaktanító” (éneket, rajzot, írást, műéneket, testgyakorlatot tanító, most „mesterek”) és 1 „szaktanár” (Boér Gergely, ki az állami tanítóképzőnek volt rendes zenetanára).

Kisebb változásokkal ez a helyzet a tanárok számában egészen a század végéig. 1882/83-ban a theológián a létszám 6, a gimnáziumban 24, de ezek közül 2 a theológián is tanít. A rendes tanárok állandók, a „pót-“, „segéd-“, „szak-“tanárok évről-évre változnak, cserélődnek. 1885/86-ban jelennek meg az első „helyettes-“tanárok (Kanyaró, Borbély Gy.). 1887/88-ban szerepel első ízben „tanító“ címen egy papjelölt, iskola-főnök, mint az I. g. o. főnöke (Lőrinczi István). 1888/89-ben az első „óraadó-“tanár (Grátz Mór), 1890/91-ben az első „gyakorló-“tanárok (Hegyi József, Gál Kelemen) és az első „hitoktató“ (Vári Albert). Ez évben a tanerők száma: a theológián 7, a gimnáziumban 21.

Közvetlenül az első állami szerződés megkötése előtti évben, 1889/90-ben a tantestületi tagok száma az évi Ertesítő szerint ez:

a) A theológián 7, de tulajdonképpen csak 1, mert a 7 közül 1 a püspök, 1 a gimnázium igazgatója, 2 az eklézsia 2 papja, 1 óraadó (egészségtan) és szaktanító (harmonia).

b) A gimnáziumban van 8 r. tanár, de ezek közül egyik az eklézsia papja (Péterfi), másik a theologiai intézet tanára (Boros); 5 óraadó (Veres Lajos, városi orvos, Benedek Áron, a tanítóképző intézet tanára, Grátz Mór, a helybeli ág. ev. egyházközség lelkésze, Nyiredy Géza és Ruzitska Béla az egyetem vegytani intézetének tanársegédei); 2 okl. h. tanár (Kanyaró, Boros Sándor); 2 tanító (Jozan Miklós és Pázsint Mihály, papnövendékek, amaz I—II. o. latin, ez vallás I—IV. o.); 4 szaktanító (Marzloff Kamilló német, Kőváry Endre rajz, Iszlai Márton harmonia, egyházi ének, orgona, Kovács Imre szépírás); 1 „szaktanár“ (testgyakorlás).

c) Az elemi iskolában: 4 tanító, kik közül 1 papjelölt, 2 papnövendék, 1 okl. tanító.

Az első állami szerződés szerint rendszeresítettik: 10 rendes, 2 okl. helyettes tanári, 1 torna- és 1 énektanítói állás. A tanárok közül 5-öt nyilvános pályázat útján E. K. T. ajánlatára a miniszter nevez ki. A jelenlegi 6 rendes tanárt ilyenekül elismeri. Az 1898. évben revideált szerződés szerint: a r. tanárok száma 14, kik közül 6-ot a miniszter nevez ki. E fejlődés látára az igazgató Gálfi L. tanár beiktatóján boldogan állapítja meg: „az utóbbi 10 év alatt a rendes tanárok száma majdnem megkétszereződött“. 1900/901-ben a theológián tanít 6 tanár, de egyik a püspök, 2 pap, 2 gim. tanár; a gimnáziumban: 12 rendes tanár, 1 r. tornatanár, 1 ének, 1 zenetanító, 1 óraadó tanár, 2 végzett tanárjelölt, 2 pap, 2 papnövendék, 1 r. és 1 gyakorló tanár, összesen 24.